

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ **ΩΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΗΓΕΤΗΣ(*)**

Τοῦ Μητροπολίτη Πάφου κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ.

Στήν ἀρχή τῆς Ἀλεξιάδας της, ἡ πορφυρογέννητη βασίλισσα Ἀννα ἡ Κομνηνή λέγει, ὅτι «ὁ ρέων χρόνος τά μέν οὐκ ἄξια μνήμης παρασύρει καί καταποντοῖ, τά δέ ἄξια μνήμης οὐκ ἔῃ διολισθαίνειν εἰς λήθης βυθούς» (Ἀννα Κομνηνή, Ἀλεξιάς Ι, 3-4).

Ἐπαληθεύεται πλήρως ἡ παρατήρηση τῆς Ἀννας Κομνηνῆς, κατὰ τό δεύτερο σκέλος της, στήν περίπτωση τοῦ Ἐθνάρχου Μακαρίου. Στή συντριπτική πλειοψηφία τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ μνήμη τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου παραμένει καί ἄληστος καί ἄληκτος.

Αὐτός πού πραγματοποίησε στήν 64χρονη ζωή του ἔργο αἰώνων, αὐτός πού δέχτηκε ὅσο ζοῦσε τῶν μεγάλων «τήν αἶνεσιν» καί «τῶν παίδων τήν ἀνύμνησιν» βρίσκεται καί σήμερα καί θά βρίσκεται γιά χρόνια πολλά ἀκόμα, μέ τή σεμνή ἐπισημότητα τῆς μαύρης σιλουέτας του καί τήν ἀπέριττη ἐπιβλητικότητά του, ἀνάμεσα στό λαό του. Κι εἶναι «ἄξιος ἐν πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι», ὅχι μόνο σήμερα στήν ἐπέτειο τῶν ὀνομαστηρίων του, ἤ, φέτος, στήν ἐπέτειο τῶν 100 χρόνων ἀπό τή γέννησή του.

Μπορεῖ οἱ συγκυρίες νά τόν βοήθησαν. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Λεοντίου, σέ ἡλικία μόλις 50 ἐτῶν, καί τό προχωρημένο γῆρας τοῦ Μακαρίου τοῦ Β', τοῦ ἀνοιξαν τό δρόμο γιά τόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο. Ὅστόσο ὁ Μακάριος δέν βασίστηκε καμιά

---

*) Ὁμιλία στό φιλολογικό μνημόσυνο, πού ἔγινε στό Ἰδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' στή Λευκωσία, στίς 19 Ἰανουαρίου 2013.

φορά σέ ξένα ύποστυλώματα. Δέν έπεζήτησε τό ψήλωμα τοῦ κισσοῦ, «σέ ξένα ἀναστυλώματα δεμένος», κατά τόν ποιητή καί γι' αὐτό, παρ' ὅλες τίς ἀντιξοότητες, ποτέ δέν κάμφθηκε. «Ἐφάνη», κατά τό ἀρχαῖο λόγιο, «κρείττων ἀπειλῶν, λόγων στερρότερος, πειθοῦς ἰσχυρότερος». Μά κι οἱ θεωρούμενες στά μάτια μας συγκυρίες δέν εἶναι μήπως ἔργο τῆς Πρόνοιας τοῦ Θεοῦ;

Σέ ἡλικία μόλις 37 ἐτῶν ἀνεδείχθη Ἀρχιεπίσκοπος, ἴσως ὁ νεώτερος στήν Ἱστορία τῶν Προκαθημένων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Νέος ὄχι μόνο κατά τήν ἡλικία, ἀλλά καί ὡς πρός τή σκέψη καί τά φρονήματα, μέ βαθιά θεολογική, ἀλλά καί συσσωρευμένη ἐκκλησιαστική ἐμπειρία, μέ ἀξιοθαύμαστη ὀξύνοια καί εὐθυκρισία, ζηλωτής τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, ἱεροπρεπής καί ἐπιβλητικός στήν ἐμφάνιση, ἀπέθεσε τήν σφραγίδα τῆς προσωπικότητάς του σέ ἱστορικές στιγμές τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Πατρίδας.

Πολυσχιδές καί πολυδαίδαλο τό ἔργο του. Στήν ἐνάσκηση τῶν καθηκόντων του συναντήθηκε μέ βασιλεῖς καί ἡγεμόνες. Γνώρισε ἔθνη καί λαούς. Ἀσχολήθηκε μέ θέματα πολιτικά, οἰκονομικά, πολιτιστικά, ἐπιστημονικά. Ἡ Ἐκκλησία, ὅμως, παρέμεινε πάντα ὁ φυσικός του βióτοπος. Ἐνιωθε πάντα κληρικός, ἦταν ἐκκλησιαστικός ἡγέτης.

Διηγεῖται ὁ Βάσος Λυσσαρίδης πῶς μετά τήν πρώτη καρδιακή προσβολή, ὁπότε ὡς προσωπικός του γιατρός τόν ἐπισκεπτόταν συχνότερα, ὁ Μακάριος, κάνοντας μιάν ἀναδρομή στίς σχέσεις τους, θέλησε νά τόν εὐχαριστήσῃ. Καί τόν εὐχαρίστησε θερμά, γιατί τό 1973, μέ προσωπική του παρέμβαση στόν τότε Πρόεδρο τῆς Συρίας, πέτυχε τή συμμετοχή τοῦ Πατριάρχῃ Ἀντιοχείας Ἡλίας στή Μείζονα καί Ὑπερτελή Σύνοδο, πού συγκάλεσε στή Λευκωσία. Καί, δικαιολογημένα, ὁ γιατρός τοῦ εἶπε: Ἀπό τίς τόσες ἐξυπηρετήσεις καί τήν τόση συνεργασία μας, αὐτό τό πρᾶγμα βρήκατε γιά νά μέ εὐχαριστήσετε; Κι ὁ Μακάριος ἀπάντησε μέ φυσικό τρόπο: Μή ξεχνᾷς, εἶμαι κληρικός. Θιγόταν τότε ἡ ἱερατική μου ὑπόσταση.

Αὐτόν τόν τομέα, τόν κυρίαρχο στή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Μα-

καρίου, μοῦ ζητήθηκε νά ἀναπτύξω, μέ συντομία, στά πλαίσια τῆς σημερινῆς ἐκδήλωσης. Καί «συνέχομαι φόβω» μήπως, μέ τήν ἀδυναμία μου νά ἀναχθῶ στά ἐπίπεδά του, μειώσω στά μάτια σας τήν προσωπικότητά του, δέν τά καταφέρω νά περιγράψω τούς παλμούς τῆς ψυχῆς του, πού βρέθηκαν πάντα σέ συντονισμό μέ τούς παλμούς τῆς Κύπρου, δέν δώσω σωστήν εἰκόνα τῶν ὁραματισμῶν του, δέν μεταφέρω τόν ἀντίλαλο τῶν συνεχῶν προσπαθειῶν καί τῶν ἐπικῶν ἀγώνων του. Τό κάνω μέ δισταγμό, ἐπικαλούμενος τή δική του καί τή δική σας ἐπιείκεια.

Μέριμνα γιά τόν κλῆρο.

Πρώτη του φροντίδα καί ἀξιολογικά, ἀλλά καί χρονικά, ἀφότου ἀνῆλθε στόν Ἀρχιεπισκοπικό Θρόνο καί σ' ὅλο τό διάστημα τῆς Ἀρχιεπισκοπείας του, ἦταν ἡ ἐξεύρεση κατάλληλων κληρικῶν, ἄμεσων συνεργατῶν του στόν εὐαγγελισμό καί σωτηρία τοῦ ποιμνίου του, καθῶς καί ἡ κατάλληλη μὀρφωσή τους.

Ἦδη, στόν ἐνθρονιστήριο λόγο του, ὑποσχόταν, ὅτι «ἡ πνευματική ἀνύψωσις καί οἰκονομική βελτίωσις τοῦ κλήρου διὰ τήν εὐδόκιμον αὐτοῦ διακονίαν», θά ἦταν ἐκ τῶν σπουδαίων μελημάτων του.

Τονίζοντας τήν ἀνάγκη ἀπόκτησης μορφωμένων κληρικῶν, ἔλεγε σέ Ἱερατικό Συνέδριο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς: «Εἰς παλαιάς ἐποχάς, ὁ ἱερεὺς ἦτο ὁ μόνος, σχεδόν, εἰς τό χωρίον του ἐγγράμματος, ἐγνώριζε δηλ. ἀνάγνωσιν καί γραφήν... Ἀλλ' αἱ συνθῆκαι ἥλλαξαν σήμερον καί τό μορφωτικόν ἐπίπεδον τοῦ λαοῦ ἀνῆλθε σημαντικῶς... Ἡ μὀρφωσις καί ἡ πνευματική ἀνύψωσις τοῦ κλήρου ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ νά ἀνταποκριθῇ οὗτος εἰς τήν μεγάλην ἀποστολήν του».

Κι ἄλλοῦ τόνιζε: «Ἡ ἀποστολή τοῦ ἐφημερίου καί γενικῶς τοῦ κληρικοῦ εἶναι πολλαπλῇ, καί πολυσχιδῆς πρέπει νά εἶναι καί ἡ δρᾶσίς του».

Ἐδειξε, γι' αὐτό τό λόγο, ἰδιαίτερη φροντίδα γιά τήν Ἱερατική Σχολή, πού τήν ὀνόμαζε «παλλάδιον τῶν ἐλπίδων καί τῶν

προσδοκιών της 'Εκκλησίας». 'Επέβλεπε, διακριτικά, τό πρόγραμμα σπουδῶν, βοηθώντας μέ κάθε τρόπο, πνευματικά καί ὑλικά, τόσο τή Σχολή ὅσο καί τούς σπουδαστές. Τό 1968, πρόσθεσε στόν ὑπάρχοντα μέχρι τότε κατώτερο, τριετῆ, κύκλο σπουδῶν, διετῆ, ἀνώτερο κύκλο. Κι ἀκόμα, τό 1973 κατέθεσε τόν θεμέλιο λίθο Θεολογικῆς Σχολῆς, πού θά ἐντασσόταν ὡς ἡ πρώτη Σχολή στό ὑπό ἴδρυση Πανεπιστήμιο Κύπρου, ἄν δέν μεσολαβοῦσε τό Πραξικόπημα καί ἡ τουρκική εἰσβολή.

Παράλληλα, ὁ 'Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ἐνεθάρρυνε τήν εἴσοδο στόν κλῆρο πτυχιούχων Θεολόγων, κι ἔστελλε πολλούς, μέ ὑποτροφίες, στίς διάφορες 'Ορθόδοξες Θεολογικές Σχολές. Δέν εἶχε, βέβαια, ψευδαισθήσεις, ὅτι μόνη ἡ Θεολογική, ἢ ἄλλη μόρφωση, θά ἔφερε τά προσδοκώμεα ἀποτελέσματα. Ὑέλεγε χαρακτηριστικά: «Μορφωμένος διά πολλῶν γνώσεων ἄνθρωπος, ἀλλά στερούμενος ἥθους καί χαρακτῆρος, εἶναι μᾶλλον αἷτιος βλάβης, ἢ, ὠφελείας. Ὁ ἀναλαμβάνων τό ὑψηλόν ὑπουργημα τῆς ἱερωσύνης δέν θά ὠφελήσῃ μόνον διά τῆς διδασκαλίας, ἀλλά προπαντός διά τοῦ παραδείγματος».

Τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καί ἡ μέριμνά του γιά τόν κλῆρο φάνηκε τό 1971, ὅταν μέ παροχή μεγάλων ἐκτάσεων γεωργικῆς κτημοσύνης τῆς 'Αρχιεπισκοπῆς πρός τό Κράτος, πέτυχε τήν ἐνίσχυση τῆς μισθοδοσίας τῶν κληρικῶν τῆς ὑπαίθρου ἀπό αὐτό. Δικαιολογοῦσε τήν ἐνέργειά του, λέγοντας: «Ἔχει καί ὁ κλῆρος οἰκονομικάς ἀνάγκας καί οὐδεῖς «στρατεύεται ἰδίους ὀψωνίοις» (Α' Κορ. 9, 7), πολύ δέ περισσότερον ἐάν στερῆται ἰδίων ὀψωνίων». Δέν παρέλειπε, βέβαια, νά λέγει, ὅτι «...οὐδέποτε ὁ κλῆρος ἐπιτρέπεται νά παρεκτραπῇ ἢ νά ἀμελήσῃ τό καθῆκόν του διά λόγους οἰκονομικούς».

Καί πράγματι! Ὁ κλῆρος τῆς Κύπρου, πλήν ἐλαχίστων περιπτώσεων, ἀνταποκρίθηκε στίς προσδοκίες τοῦ Ἐθνάρχῃ του. Σέ μιάν ἐποχή πού ἡ ἐκκλησιαστική αὐθεντία ἄρχισε ἰσχυρά νά ἀμφισβητεῖται καί τά ἐκκλησιαστικά ἐπιτίμια δέν φόβιζαν κανένα, οἱ ἱερεῖς, ἔστω καί χωρίς πανεπιστημιακά πτυχία οἱ περισσό-

τεροι, έπεβλήθησαν στό λαό μέ τό ήθος καί τό παράδειγμά τους, μέ τήν άφοσίωση καί τή συνέπεια στή μεγάλη άποστολή τους κι αύτοί κράτησαν τό βάρος τοϋ άπελευθερωτικοϋ άγώνα στίς κοι-νότητες καί ένορίες τους.

Θρησκευτική διαφώτιση καί Εϋαγγελισμός τοϋ λαοϋ.

Έξίσου σημαντικό πρός τήν έξεύρεση ιερέων μέ ήθος καί μόρ-φωση, καί παράλληλα πρός αύτό, θεωρούσε ό Μακάριος καί τό έργο τοϋ κηρύγματος τοϋ Εϋαγγελίου στό λαό.

Έπήρξεν ό ίδιος ένας άπό τούς έπιφανέστερους χρήστες τοϋ νεοελληνικοϋ λόγου καί έπιτυχημένος κήρυκας τοϋ Εϋαγγελίου. Έ κατάλληλη έπιλογή τών λέξεων στους λόγους καί στίς όμιλίες του, ή άρμονία τής έκφρασής του, ή μελωδικότητα τής σύνταξης τών κειμένων του σαγήνευαν μικρούς καί μεγάλους. Ήταν ό τρό-πος μέ τόν όποιο έπεβλήθη άπό τήν άρχή στό λαό. Σπανίως κή-ρυγμα έδόνησε βαθύτερα τό έκκλησίασμα.

Στίς όμιλίες του είχε καί τό χάρισμα τής σαφήνειας, τής μέ λί-γα λόγια άπόδοσης εκείνου πού έπιθυμούσε. Οί μεστοί νοημάτων λόγοι του στίς ένθρονίσεις Έπισκόπων καί Έγουμένων δέν ξε-περνούσαν τήν μιάμιση σελίδα. Τό ίδιο καί οί έγκύκλιοί του, μέ τίς όποίες άπευθυνόταν γιά διάφορα θέματα στους πιστούς.

Γιά τή διάδοση τοϋ λόγου τοϋ Θεοϋ ίδρυσε στήν Έερά Έρχιε-πισκοπή Γραφείο Θρησκευτικής Διαφωτίσεως καί μερίμνησε γιά τήν έκδοση καί άποστολή κάθε Κυριακή σ' όλους τούς ναούς γραπτοϋ κηρύγματος, πού άναπληροϋσε τήν έλλειψη ζωντανοϋ κηρύγματος.

Μερίμνησε γιά τή λειτουργία Κατηχητικών καί Κατασκηνώ-σεων γιά τήν όρθή διαπαιδαγώγηση τής νεότητας, καθιέρωσε έβδομαδιαίες θρησκευτικές όμιλίες στό ΡΙΚ καί φρόντισε γιά τα-κτικές παγκοινοτικές συγκεντρώσεις σέ πόλεις καί χωριά μέ όμι-λητές θεολόγους, κληρικούς καί λαϊκούς.

Ένίσχυσε τίς OXEN (Νέων καί Νεανίδων) καί ίδρυσε τήν

ΠΕΟΝ, πού τροφοδότησαν αργότερα μέ στελέχη τόν ἀπελευθερωτικό μας ἀγῶνα.

Καλλιεργώντας διά τοῦ κηρύγματος τό λαό, φρόντιζε νά χρησιμοποιεῖ καί τίς γνώσεις ἀπό τή θύραθεν παιδεία, κάτοχος τῆς ὁποίας ἦτο καί ὁ ἴδιος. Ὑἔφερε, πώς ὁ Χριστιανισμός δέν εἶχε νά φοβηθεῖ τίποτα ἀπό αὐτή.

Εἶχε συναίσθηση, πώς δέν μπορούσε νά ἀγνοεῖ τήν ἰδεολογία καί τή γλῶσσα τῆς ἐποχῆς του, χωρίς βέβαια νά ἀφίσταται τῶν ἀρχῶν καί τῶν πεποιθήσεών του.

Προαγωγή τοῦ γνήσιου μοναχισμοῦ.

Μιά ἄλλη συνισταμένη τοῦ ἔργου τοῦ Μακαρίου, στό θρησκευτικό τομέα, ἦταν ἡ προαγωγή τοῦ γνήσιου μοναχισμοῦ. Ὁ ἴδιος στήν ἡλικία τῶν 12 ἐτῶν, ἀμέσως μετά τήν ἀποφοίτησή του ἀπό τό Δημοτικό Σχολεῖο τῆς γενέτειράς του, εἶχε εἰσαχθεῖ στήν Ἱερά Μονή Κύκκου, ὡς δόκιμος. Καί φαίνεται, πώς βρῆκε στό μοναχισμό ἐκεῖνο, πού διακαῶς ἐπιζητοῦσε καί γιά τό ὅποιο ὁ Θεός τόν προόριζε. Μπορεῖ στήν ἡλικία τῶν δώδεκα ἐτῶν νά μή εἶχε ἀντίληψη τῶν ἀπαιτήσεων καί τῶν δυσκολιῶν τῆς μοναχικῆς ζωῆς καί ἄμεσος στόχος του νά ἦτο ἡ ἀπόκτηση μόρφωσης, πρᾶγμα πού δέν θά ἐπετύγχανε μέ ἄλλο τρόπο, λόγω τῆς ἀνέχειας τῆς οἰκογένειάς του. Θά μπορούσε, ἐν τούτοις, ὅταν ἐνηλικιώθηκε, ἢ ὅταν πέτυχε τόν ἄμεσο στόχο τῆς μόρφωσης, νά ἀποχωρήσει ἀπό τή Μονή, ὅπως ἔκαμαν καί ἄλλοι πολλοί. Ὁ Μακάριος, ὅμως, ἦταν ἀπό τούς «δυναμένους χωρεῖν», κατά τό λόγο τοῦ Χριστοῦ, σ' αὐτό τό δρόμο. Γι' αὐτό κι ὅχι μόνον ἀγάπησε ὁ ἴδιος τόν πραγματικό καί γνήσιο μοναχισμό, ἀλλά καί τόν ὑπερασπίστηκε καί τόν ἐνίσχυσε σέ ὅλη τή ζωή του.

Σ' ἓναν κόσμο, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶχε καταστεῖ ἔρμαιο τῶν ἐσωτερικῶν παρορμήσεων καί τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, σέ μιάν ἐποχή ὅπου ἡ ἠθική διάβρωση ἀφαίρεσε ἀπό τόν ἄνθρωπο τήν ἱκανότητα τῆς ἀντίστασης, ὁ Μακάριος διέβλεπε τή σημασία τοῦ μηνύματος τῆς αὐτοκυριαρχίας καί τῆς στροφῆς τῆς προσοχῆς

στά μένοντα καί ὄχι στά ρέοντα, πού διακήρυττε ἔμπρακτα ὁ μοναχισμός.

Εἶχε τήν πεποίθηση, ὅτι τά μοναστήρια ὡς τόποι ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἀναγεννῶνται καί βιώνουν ἀπό τόν κόσμο τοῦτο τήν μέλλουσα ζωή, γίνονται πόλοι ἑλξης γιά τούς πιστούς, πραγματικά καταφύγια τους σέ ὥρες θλίψεων καί πειρασμῶν.

Γι' αὐτό τό 1949, ὡς Μητροπολίτης Κιτίου, ἱδρυσε τήν Ἱερά Μονή Ἀγίου Γεωργίου Ἀλαμάνου. Ἰδρυσε, ὡς Ἀρχιεπίσκοπος, καί ἄλλες Μονές: Τοῦ Ἀγίου Ἡρακλειδίου, τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος Ἀχεράς, τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ Ἀναλυόντα, τοῦ Ἀγίου Κενδέου στό Αὐγόρου καί ἄλλες.

Ἀνακαίνισε ἀκόμα τήν Ἱερά Μονή Ἀγ. Σπυρίδωνος στήν Τρεμετουσιά, ὅπου καί ἱδρυσε τό 1972 Εἰδικό Κέντρο Συντήρησης Χειρογράφων καί Εἰκόνων, μέ διευθυντή τόν Ἀρχιμανδρίτη Διονύσιο, σημερινό Ἡγούμενο Χρυσορρογιατίσσης.

Ἀνοικοδόμηση ναῶν.

Παράλληλα πρὸς τήν ἐπανοικοδόμηση καί ἀνακαίνιση Μονῶν καί τήν ἐγκαθίδρυση σ' αὐτές μοναστικῶν ἀδελφοτήτων ὁ Μακάριος, ἀμέσως μετὰ τήν Ἀνεξαρτησία, ἐνεθάρρυνε καί βοήθησε στήν ἀνοικοδόμηση πλείστων ἐνοριακῶν ναῶν. Δέν ἦταν μόνον ἡ θεσμική του εὐθύνη πού τοῦ τό ἐπέβαλλε, οὔτε καί οἱ πρακτικές ἄμεσες ἀνάγκες. Ἦταν κι ἡ ἐκ φύσεως πεποίθησή του, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θά πρέπει νά ἀνταποδίδει στόν Θεό ὅ,τι καλύτερο μποροῦσε γιά τίς πολλές εὐεργεσίες Ἐκείνου πρὸς αὐτόν. Ἦταν μιά ἔκφραση εὐχαριστίας πρὸς τόν Θεόν πού βοήθησε γιά τήν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τόν ἀποικιακό ζυγό. Ἔτσι οἱ περικαλλεῖς ναοί τῆς Εὐαγγελιστρίας Παλλουριωτίσσης, τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Ἀγλαντζιάς, τοῦ Ἀπ. Ἀνδρέου Νεάπολης, τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Ἀκρόπολης, τοῦ Ἀπ. Βαρνάβα στή Δασούπολη, τοῦ Ἀγ. Βασιλείου στό Στρόβολο καί ἄλλοι πολλοί, εἶναι ἔργα τῶν ἡμερῶν του, ἔργα δικά του.

Τό σπουδαιότερο, ἀσφαλῶς, ἔργο του στόν ἐκκλησιαστικό

οικοδομικό τομέα ήταν τό μέγαρο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, ἀντάξιο τοῦ μακροβιότερου καί σπουδαιότερου θεσμοῦ τῆς Κύπρου. Ἀπό τότε πού ὁ Κυπριακός Ἑλληνισμός, ἀλλά καί ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμός δέκτηκαν τόν Χριστιανισμό, Ἐκκλησία καί Ἔθνος ταυτίστηκαν. Ἡ Ἐκκλησία ἔσωσε πολλάκις τό Ἔθνος καί οἱ ἐκάστοτε ἡγέτες της, ὡς Ἐθνάρχες τοῦ λαοῦ, παρουσιάζονταν ἐνώπιον τῶν κατακτητῶν διεκδικώντας τά δίκαιά του. Ἐπρεπε, λοιπόν, καί τό Ἀρχιεπισκοπικό μέγαρο νά ὑπενθυμίζει καί στούς Ἀγγλους δυνάστες - ξεκίνησε ἡ ἀνοικοδόμησή του κατά τή διάρκεια τοῦ ἀγῶνα -, ἀλλά καί στόν ἴδιο τόν λαό τό ἐνδοξο παρελθόν καί νά προοιωνίζει τό ἐνδοξότερο μέλλον. Ἄν τό προηγούμενο Ἀρχιεπισκοπικό μέγαρο γινόταν τό καταφύγιο τοῦ λαοῦ σέ ὥρες θλίψης καί διωγμῶν, τό νέο, κατά τούς ὁραματισμούς τοῦ Μακαρίου, θά γινόταν τό σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ λαοῦ στούς εἰρηνικούς ἀγῶνες γιά πρόοδο καί κατοχύρωση τῆς ἐλευθερίας του.

Τιμή πρὸς τοὺς Ἀγίους.

Ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τῆς ψυχοσύνθεσης τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου ἦταν καί ὁ βαθύς σεβασμός, πού ἔτρεφε πρὸς τοὺς Ἀγίους, ἰδιαίτερα τοὺς τοπικούς, πού θεωροῦσε, ὅτι ἦταν «σάρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καί ὁστοῦν ἐκ τῶν ὁστέων» τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ. Ἦταν γι' αὐτόν «τά ἔμψυχα τοῦ Θεοῦ σκηνώματα», «οἱ μάρτυρες τοῦ Χριστοῦ οἱ πιστοί», πού ἔγιναν φῶτα δεύτερα, γιά τοὺς πιστούς. Ἀφοῦ φορτίστηκαν ἀπὸ τό Πανάγιο Πνεῦμα, σάν ἄλλοι συσσωρευτές, βοήθησαν τόν Κυπριακό λαό νά ἔχει φῶς στό δρόμο του, σέ καιρούς ἀμάθειας, σέ χρόνους δουλείας, σέ περιόδους διωγμῶν. Ἐτσι, παρὰ τίς τόσες ἀσχολίες του, τό 1968 ἐξέδωσε τό βιβλίο του: «Κύπρος, ἡ ἁγία νῆσος», στό ὁποῖο προβάλλει ὅλους τοὺς γνωστούς Κυπρίους Ἀγίους. Πρόθεσή του ἦταν νά ἐκδώσει καί τίς ἀκολουθίες τῶν Κυπρίων Ἀγίων, πρᾶγμα πού ὑλοποιήθηκε, ὅμως, μετὰ τό θάνατό του, μέ τήν ἔκδοση τῶν «Κυπρίων Μηναιών».

Ἐκφραση τῆς ἀγάπης του πρὸς τοὺς Ἀγίους ἦταν καί ἡ μετα-

φορά, τό 1967, στήν Κύπρο τῶν λειψάνων τοῦ Κυπρίου Νεομάρτυρος Ἀγίου Γεωργίου, πού μαρτύρησε στήν ἀρχαία Πτολεμαΐδα τῆς Παλαιστίνης τό 1752.

Γιά νά τονώσει τό φρόνημα τοῦ πιστοῦ λαοῦ μετέφερε στήν Κύπρο, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς Μονῆς Ἀπ. Ἀνδρέου στήν Καρπασία, πρὸς προσκύνημα, καί τήν κára τοῦ Ἀπ. Ἀνδρέου, καθὼς καί, ἓνα χρόνο ἀργότερα, τήν κára τοῦ Ἀγίου Νεομάρτυρος Πολυδώρου, πού ἦτο Κύπριος. Οὐδέποτε, ὅμως, ἐκμεταλλεύτηκε τό συναίσθημα τοῦ λαοῦ γιά νά τόν ἀποπροσανατολίσει μέ τή συχνή, τήν καθημερινή περιήγηση λειψάνων καί εἰκόνων. Ἦταν ἄνθρωπος τοῦ μέτρου καί τῆς εὐθύνης, πού ἤθελε νά διαμορφώνει τή συνείδηση τοῦ ποιμνίου του σύμφωνα μέ τά προστάγματα τῆς ἀληθινῆς, πνευματικῆς, λατρείας μας, κι ὅχι νά τό παρασύρει πρὸς ἐπιφανειακὴ εὐσέβεια καί ἐξωτερικούς τύπους.

Φιλανθρωπικό ἔργο.

Διακρίθηκε καί στήν ἀθόρυβη, ἀλλὰ ἀποτελεσματικὴ ἄσκηση τῆς φιλανθρωπίας ὁ Μακάριος. Προερχόμενος καί ὁ ἴδιος ἀπὸ φτωχὴ οἰκογένεια, πού ἀδυνατοῦσε νά τόν στείλει σέ Σχολεῖο Μέσης Ἐκπαίδευσης, κατανοοῦσε καλύτερα τίς ἀνάγκες τῶν φτωχῶν. Γι' αὐτό καί συνέστησε Φιλοπτῶχους Ἀδελφότητες σέ κάθε ἐνορία, πού ἐντόπιζαν τίς ἀνάγκες, ἀλλὰ καί διοργάνωναν διάφορες ἐκδηλώσεις γιά συλλογὴ χρημάτων, στίς ὁποῖες παρευρισκόταν καί ἐνίσχυε ὁ ἴδιος. Πολλὰ τά εὐαγγῆ ἰδρύματα πού ἱδρύσε, καί ἄλλα πού προϋπῆρχαν, συνέχισε νά συντηρεῖ: Ὁρφανοτροφεῖα, Λεπροκομεῖα, Πτωχοκομεῖα, Νοσοκομεῖα. Ἀπὸ χρήματα πού μαζεύτηκαν ἀπὸ πωλήσεις νομισμάτων, πού ἔφεραν τή μορφή του, κτίστηκε καί τό Μακάρειο Νοσοκομεῖο.

Ὡς θεολόγος καί ποιμὴν τῆς Ἐκκλησίας, εἶχε βαθιὰ γνώση τοῦ θεολογικοῦ ὑπόβαθρου τῆς φιλανθρωπίας, κι αὐτὴ ἡ γνώση οἰστηριλατοῦσε τίς ἐνέργειές του. Εἴμαστε ὅλοι μέλη ἐνός σώματος, τῆς Ἐκκλησίας, μέ κεφαλὴ τόν Χριστό. Ἀνακουφίζοντας ἓνα

πάσχον μέλος, ἀνακουφίζεται καί ἡ κεφαλή. Οἱ ὑπηρεσίες πρὸς τόν συνάνθρωπο εἶναι στήν οὐσία ὑπηρεσίες πρὸς τόν Χριστό. Ἡ δήλωση τοῦ Χριστοῦ εἶναι ξεκάθαρη: «Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνί τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοί ἐποιήσατε».

Στόν εὐρύτερο κύκλο τῆς φιλανθρωπίας ἀνήκει καί ἡ Ἱεραποστολή, ἀφοῦ τό εὐαγγελικό πρόσταγμα «ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδιδότω καί τῷ μὴ ἔχοντι» δέν ἀναφέρεται μόνο στά ὑλικά, ἀλλά καί στά πνευματικά ἀγαθὰ πού εἶναι ἀνώτερα. Κι εἶναι προτροπή νά μὴ κρατήσουμε μόνον γιά τόν ἑαυτό μας τόν θησαυρό τῆς πίστεως, ἀλλά νά τόν μοιραστοῦμε μέ τούς συνανθρώπους μας. Γιά τήν ἱεραποστολική δράση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου θά μᾶς μιλήσει ἀργότερα ὁ Μητροπολίτης Κέννας κ. Μακάριος.

Διοικητικό ἔργο.

Ἡ ἱκανότητα ἐνός Προκαθημένου φαίνεται καί στή διεύθυνση τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καί στή διεκπεραίωση τῶν γενικότερων ὑποθέσεων τῆς Ἐκκλησίας.

Κάθε συνεδρία τῆς Ι. Σ. - καί προήδρευσε πέραν τῶν 100 τέτοιων συνεδριῶν - ἦταν καλὰ προετοιμασμένη ἀπό τόν Μακάριο καί δέν ξεπερνοῦσε τόν χρόνο τῶν δύο ὥρῶν.

Χρόνια πολλά μετά τό θάνατό του, θέλησα, ὡς Γραμματέας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, νά δῶ πῶς ὁ Μακάριος διηύθυνε τίς ἐργασίες της. Διεπίστωσα ἀπό τά πρακτικά, πού εἶχαν καί αὐτά τήν ἀπέριττη λιτότητα τῶν ὁμιλιῶν του, πῶς ἀκόμα καί ὅταν εἶχε ξεκάθαρες ἀπόψεις γιά ἓνα θέμα πού ἐσυζητεῖτο, κι ὅλοι συμφωνοῦσαν μαζί του, ὁ Μακάριος ἔθετε καί κάποιες ἀντίθετες θέσεις, γιά νά βγεῖ ἀπό τή συζήτηση ξεκάθαρη ἡ ἄποψη τῆς Συνόδου. Πίστευε, πῶς μέσα ἀπό διϊστάμενες γνῶμες καί ὕστερα ἀπό συζήτηση βγαίνει ἡ πιό σωστή γραμμή. Δέν διεκδικοῦσε τό ἀλάθητο, γι' αὐτό καί ἐπεδίωκε τήν ἀντίθετη γνώμη. Δέν δίσταζε, ὅμως, νά καυστηριάζει καί νά ἐλέγχει ἐπιχειρούμενες ἐκτροπές. Ἔτσι, στή συνεδρία τῆς 2ας Μαρτίου 1972, ὅταν οἱ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί του

είχαν παρασυρθεῖ ἀπό τή Χούντα τῶν Ἀθηνῶν καί ἐπιχειροῦσαν τό ἐκκλησιαστικό πραξικόπημα, εἶπε εὐθέως στόν Πάφου Γεννάδιο, ὅτι ὁ γραφικός χαρακτήρας στό χειρόγραφο, ἀπό τό ὁποῖο διάβαζε τίς θέσεις του, δέν ἦταν δικός του κι ὅτι ἄλλων ἦταν οἱ θέσεις ἐκεῖνες. Κι ὅταν καί οἱ ἄλλοι τοποθετήθηκαν πανομοιότυπα, μέ θέσεις ἀντίθετες πρός τίς θέσεις πού οἱ ἴδιοι ὑποστήριζαν γιά χρόνια, ἔλεγε τήν προηγηθεῖσα παρασυναγωγή.

Μετά τήν καθαίρεση τῶν «τριῶν», στήν ἀνανεωμένη Ἱερά Σύνοδο, παρατηρήθηκε, σέ μιάν ἀπό τίς πρῶτες συνεδρίες της, ἀσυνήθιστη λογομαχία μεταξύ τῶν δύο ἔνθεν καί ἔνθεν αὐτοῦ Μητροπολιτῶν. Ὁ Μακάριος τότε μέ αὐστηρό ὕφος τούς εἶπε: «Λυποῦμαι πού ὑποβιάσατε τόσο τό ἐπίπεδο τῆς Συνόδου».

Γιά τήν καλύτερη διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας αὔξησε, τό 1973, τίς διοικητικές περιφέρειες ἀπό 4 σέ 6, δημιουργώντας δύο νέες Μητροπόλεις, τήν τῆς Λεμεσοῦ καί τοῦ Μόρφου, ἀνέθεσε δέ σέ εἰδικούς τήν ἐκπόνηση νέου Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ συζήτηση ἐπὶ τοῦ ὁλοκληρωμένου σχεδίου τοῦ νέου Καταστατικοῦ Χάρτου ξεκίνησε στή συνεδρία τῆς 7ης Ἰουλίου 1977. Δυστυχῶς, ὅμως, τόν πρόλαβε ὁ θάνατος. Ὁ νέος Καταστατικός Χάρτης συζητήθηκε ἀργότερα καί ἐτέθη σέ ἐφαρμογή τό 1980.

Μά καί στήν ἐπί μέρους διαποίμανση τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς διέπρεψε καί ἄφησε μνήμην ἀγαθὴν ὁ Μακάριος. Σ' αὐτὴ τῇ διαποίμανση ἐδαπάνησε κυριολεκτικῶς τόν ἑαυτό του, παρέχοντας πάντα ἀγλαόν προσωπικόν ὑπόδειγμα εὐαγγελικῆς βιοτῆς.

Ἀκόμα καί στά πιά ἀπλά, τά ἐξωτερικά, ὁ λαός τόν θυμᾶται ὡς λειτουργόν εὐλαβέστατο. Σιωπηλόν καί συγκεντρωμένον πλήρως μπροστά στό θυσιαστήριο, γεμᾶτο σεμνότητα καί δέος. Πάντα ὄρθιον καί ἀκίνητον. Εἶχε ὑπὸ τόν πλήρη ἔλεγχό του τόν ἑαυτό του, ὅταν ἱεουργοῦσε. Καί λειτουργοῦσε τακτικότατα. Κάθε Κυριακή καί κάθε γιορτή.

Ἐνα γεγονός πού διηγεῖται ὁ Ἡγούμενος Χρυσorroγιατίσσης Διονύσιος δείχνει τό ἐκκλησιαστικό ἦθος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου καί τῇ βαθιά πίστι τῇ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ: Ὁ

Διονύσιος ἦτο τότε, τό 1972, Ἀρχιμανδρίτης τῆς Μητρόπολης Πάφου καί, λόγω τῆς ἔκρυθμης κατάστασης, δίσταζε νά μετατεθεῖ στήν Ἀρχιεπισκοπή, ὅταν τοῦ προτάθηκε νά ἀναλάβει τό Κέντρο Συντήρησης Εἰκόνων καί Χειρογράφων στήν Τρεμετουσιά. Ρώτησε, λοιπόν, τόν τότε Χωρεπίσκοπο Κωνσταντίας ποιάν ἀσφάλεια θά εἶχε ἀπό τήν Ἀρχιεπισκοπή ἂν συνέβαινε κάτι τό ἀνεπιθύμητο στό μέλλον. Κι ὁ τότε Κωνσταντίας τοῦ εἶπε μέ περηφάνεια: «Ἡ Ἀρχιεπισκοπή εἶναι ὁ μεγαλύτερος οἰκονομικός ὀργανισμός στήν Κύπρο. Θά εἶσαι ὑπάλληλος τοῦ ἰσχυρότερου οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ τόπου. Θέλεις ἄλλην ἀσφάλεια;» Δέν ἔμεινε ἱκανοποιημένος ἀπό τήν ἀπάντηση ὁ Διονύσιος καί ἀπευθύνηκε καί στόν Μακάριο. Κι ὁ ἀοίδιμος Ἐθνάρχης τοῦ εἶπε: «Διονύσιε, στόν κόσμο τοῦτο δέν ὑπάρχει καμιά ἀσφάλεια. Ἀσφάλεια εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Νά ξέρεις, ὅμως, ὅτι τούς καλοῦς ἀνθρώπους τούς προστατεύει ὁ Θεός, δέν τούς ἀφήνει νά χαθοῦν». Ὅταν, στίς 14 Αὐγούστου 1974, ἔφευγε ἀπό τήν Τρεμετουσιά, κυνηγημένος ἀπό τά Τουρκικά στρατεύματα εἰσβολῆς, θυμήθηκε ὁ Διονύσιος τά λόγια τοῦ Μακαρίου. Κι εἶμαι σίγουρος, ὅτι θά συγκλονίστηκε ἀπό τήν ποιοτική διαφορά τῶν δύο γνωμῶν πού εἶχε πάρει.

Μέριμνα γιά τήν Παιδεία.

Ἐναν ἐκκλησιαστικό ἡγέτη σέ ἀλύτρωτο ἑλληνικό μέρος πέραν ἀπό τά πιά πάνω, πού εἶναι σπουδαῖα καί ἀναγκαῖα, τόν ἀπασχολοῦν καί ἄλλα δύο θέματα, ἀλληλένδετα μεταξύ τους, σπουδαιότερα καί ἀναγκαιότερα: Τό θέμα τῆς Παιδείας καί τό θέμα τῆς ἐθνικῆς διαπαιδαγώγησης καί ἐθνικῆς ἀποκατάστασης τοῦ λαοῦ. Κι ὁ Μακάριος ἀντελήφθη ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς τό χρέος του ὡς πρός τά θέματα αὐτά.

Ἡ Παιδεία ἐπηρεάζει βαθιά καί διαμορφώνει ἄμεσα τήν ἐθνική συνείδηση. Μά καί ἡ Ἐκκλησία μέ τήν ὅλη δράση της, ἰδιαίτερα ὅμως μέ τίς πρωτοβουλίες της στό χῶρο τῆς Παιδείας, συνέβαλε στή διατήρηση τῆς ταυτότητας καί τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ

Ἑλληνισμοῦ, σ' ὅλους τούς αἰῶνες τῆς δουλείας. Ἐγινε μιά νέα προβατική κολυμβήθρα, στά νερά τῆς ὁποίας συντελέστηκε - καί ὄχι μόνο μιά φορά - τό θαῦμα τῆς ἀνάνηψης ἀπό τήν ἐθνική πα-
ραλυσία.

Κι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος προσπάθησε μέ κάθε τρόπο νά ἐμποδίσει τόν ἀφελληνισμό τοῦ τόπου πού ἐπεδίωκαν οἱ Ὑγγοί μέ τήν ὑπαγωγή τῆς Παιδείας στήν ἀποικιακή κυβέρνησι. Κα-
τόρθωσε νά διατηρήσει στά χέρια τῆς Ἐκκλησίας τή Μέση Ἐκ-
παίδευση μέχρι τήν Ἀνεξαρτησία, ἐνῶ μέ ἐγκυκλίους, ὁμιλίες καί
κηρύγματά του, ἀπευθύνθηκε στούς δασκάλους τῆς Δημοτικῆς
Ἐκπαίδευσης, στούς γονεῖς καί σ' ὁλόκληρη τήν κοινωνία, προσ-
παθώντας νά μειώσει τίς δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις τῆς ὑπαγωγῆς
τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης στό ἀποικιακό Γραφεῖο Παιδείας.
Καί πέτυχε τό ἀκατόρθωτο. Οἱ προσπάθειες τῶν Ὑγγων ἔπε-
σαν στό κενό.

Ἀμέσως μετά τήν Ἀνεξαρτησία παρατηρήθηκε ὁργασμός ἀνοι-
κοδόμησις σχολείων, πολλῶν ἀπό τήν Ἐκκλησία καί σχεδόν ὅλων
σέ ἐκκλησιαστική γῆ. Ἦταν ὑλοποίηση, τώρα πού δημιουργήθη-
καν οἱ κατάλληλες συνθῆκες, τῶν ὁραματισμῶν τοῦ Μακαρίου, ὁ
ὁποῖος δέν σταμάτησε μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του νά ἀγωνίζε-
ται γιά τήν Ἑλληνική μας Παιδεία καί νά προβάλλει τήν ἀνάγκη
περιφρούρησις τῆς γλώσσας μας. Θεωροῦσε τήν ἐλληνική μας
γλῶσσα ὡς ἐθνική παρακαταθήκη καί ὡς ἀνάχωμα ἐναντίον τῆς
διάβρωσις τῆς ἐλληνικῆς συνειδήσεως. Διακήρυσσε πάντα πῶς ἡ
Ἑλληνική Παιδεία στάθηκε ἡ πραγματική σχεδιά τοῦ βίου μας.

Μιλώντας τό 1969 κατά τόν ἑορτασμό τῆς πεντηκονταετηρί-
δος τοῦ Γυμνασίου Μόρφου, εἶπε ἀνάμεσα σ' ἄλλα: «Εἰς χρόνους
χαλεπούς διά τήν Κύπρον, εἰς περιόδους ξενικῆς κατοχῆς καί ἐπι-
βουλῆς, τά ἐλληνικά γράμματα συνετήρησαν τά ἐθνικά αἰσθήμα-
τα καί ἡ ἐλληνική παιδεία ἐστήριξε τό ἐθνικό φρόνημα. Τά scho-
leia ὑπῆρξαν κέντρα πνευματικά διαπλάσεως χρηστῶν χαρα-
κτῆρων, ἀλλά καί ἐπάλξεις ἐθνικῆς ἀντιστάσεως, χώροι σφυρη-
λατήσεως ἐθνικῶν συνειδήσεων. Μετελαμπαδεύοντο ἀπό τά scho-

λεϊα αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι τῆς ζωῆς, συνυφασμένοι μέ τά ἐθνικά ἰδανικά καί ἐκαλλιεργοῦντο εἰς αὐτά ἡ φιλοπατρία καί ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἐλευθερίαν».

Τό πόσο δίκαιο εἶχε ὁ Μακάριος φαίνεται κι ἀπὸ τό γεγονός, ὅτι καί σήμερα ὅσοι θέλουν νά μᾶς ἀποπροσανατολίσουν ἐθνικά, ἐπιχειροῦν νά μᾶς ἀποκόψουν ἀπὸ τό ἐλληνικό πρότυπο Παιδείας καί θέτουν ὡς στόχο ζωῆς τὴν ὑποτίμηση τῆς γλώσσας μας.

Ἐθνικὴ καθοδήγηση τοῦ λαοῦ.

Κορυφαῖο καθῆκον, ἀσφαλῶς, ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτου ποιμαίνοντος λαόν τελοῦντα ὑπὸ ξένη κυριαρχία εἶναι ἡ ἐθνικὴ διαπαιδαγώγησις τοῦ λαοῦ καί ἡ προσπάθεια δημιουργίας συνθηκῶν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του.

Κι ὁ Μακάριος στὸν ἐνθρονιστήριό του λόγο ἔλεγε, ὅτι δέν θά ἔδινε ὕπνο στοὺς ὀφθαλμούς καί ἀνάπαυση στοὺς κροτάφους του «μέχρις ὅτου εἰς τὸν ἐθνικὸν ὀρίζοντα ροδίση χρυσόπτερος ἴρις, ἀγγέλλουσα τό φέγγος τῆς ποθεινῆς ἡμέρας τῆς ἐθνικῆς ἀπολυτρώσεως».

Ἐνα ἀπὸ τά μεγάλα προσόντα τοῦ Μακαρίου ἦταν νά ἱεραρχεῖ σωστά τίς προτεραιότητες καί νά παίρνει τίς κατάλληλες ἀποφάσεις στὴν κατάλληλη στιγμή. Ἀξιολογώντας τά προβλήματα πού συσσωρεύτηκαν ἀπὸ τὴ μακρόχρονη χηρεία τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Θρόνου καί τὴ συνεχῶς ἐντεινόμενη προσπάθεια τῆς ἀποικιοκρατικῆς κυβέρνησης νά ἀφελληνίσει τὸν τόπο, ἔστρεψε τὴν προσοχή του πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀποτίναξης τοῦ ξένου ζυγοῦ. Τὸν ἀγῶνα γιὰ ἀπελευθέρωση δέν τὸν ἐπέβαλλαν μόνον οἱ ἑνδοξοὶ πρόγονοί μας καί τό παράδειγμά τους. Εἶχε, ὁ ἀγῶνας, καί καθαρὰ θεολογικὴ θεμελίωσις. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε ἐλεύθερος ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἐκεῖνος πού ἀποδέχεται ἀδιαμαρτύρητα τὴ δουλεία, χωρὶς νά καταβάλλει προσπάθεια νά ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ αὐτήν, προσβάλλει καί ἀμαυρώνει «τό κατ' εἰκόνα Θεοῦ». Δέν ἦταν πολεμοχαρὴς ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος. Κι ὅταν ἀναγκάστηκε, ἀφοῦ ὅλες οἱ εἰρηνικὲς προσπάθειες γιὰ ἀπελευ-

θέρωση απέτυχαν, νά ήγηθεῖ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ μας ἀγῶνα, θλιβόταν ἀφάνταστα, ὅπως μαρτυροῦν οἱ ἄμεσοι συνεργάτες του, γιά τό θάνατο κάθε ῥΑγγλου στρατιώτη. Θεωροῦσε τή βία ὡς ἔσχατη ἀνάγκη, κάτι ὅμως πού ὑπαγορευόταν ἀπό τό ὑψηλόν αἶσθημα τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας.

Ὁ τιτάνιος ἀπελευθερωτικός μας ἀγῶνας ἦταν, ἀσφαλῶς, ἔργο ὁλόκληρου τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ, μέ τήν Ἐθναρχοῦσα Ἐκκλησία, ὡστόσο, στήν ἐμπροσθοφυλακή, καί ἐμπνευστή, διοργανωτή καί ἡγέτη τόν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο.

Κι ἄν, ὅπως ὁμολογεῖται ἀπό ὅλους, ἡ πρωτοβουλία γιά μιᾶ ἐπανάσταση δέν εἶναι εὐκόλη ὑπόθεση, ἰδιαίτερα ἄν μέ μιᾶ πιθανή ἀποτυχία διακυβεύονται τά πάντα, ἀντιλαμβάνεται κάποιος τό κατόρθωμα τοῦ Μακαρίου: Ἀναμετρήθηκε μέ μιάν πανίσχυρη αὐτοκρατορία. Ἐσκυψε πάνω στήν Κύπρο, νεφεληγερέτης, μ' ἀστραπές καί βροντές, ἀφυπνιστής ἀπό τή νάρκωση αἰώνων. Ἀπέδειξε, ὅτι τό ψυχικό σθένος καταβάλλει τόν ἀριθμό κι ὅτι χωρίς πίστη σέ σκοπό - ὅπως συνέβαινε μέ τούς ῥΑγγλους - τά ὅπλα καί τά πυρομαχικά εἶναι τά πιο ἄχρηστα σιδηρικά. Κι ὁδήγησε τόν λαό του στήν ἀποτίναξη τοῦ ἀποικιακοῦ ζυγοῦ. Ὅσα δεκάδες προκάτοχοί του, ἀπό τό 1191, ἐγεύοντο «κατ' ὄναρ», εἶδε τελούμενα «καθ' ὕπαρ» ὁ Μακάριος.

Δέν φταίει, ἀσφαλῶς, ἐκεῖνος, ἄν ἐμεῖς φανήκαμε ἀνάξιοι νά διαχειριστοῦμε καί νά ὁλοκληρώσουμε τήν ἐλευθερία πού πετύχαμε τότε. Καί οὐδεῖς δύναται νά ἀμφισβητήσει τή βαρύτητα τῆς πρωτοβουλίας του ἐκείνης γιά ἀγῶνα καί τήν ὀρθότητά της στή συγκεκριμένη στιγμή.

Οὐδέποτε ἐθεώρησε ὁ Μακάριος, οὔτε βέβαια καί ὁ θρησκευόμενος λαός τῆς Κύπρου, ὅτι ἡ ἐνασχόληση μέ τό ἐθνικό θέμα, πρίν καί μετά τήν Ἀνεξαρτησία, μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς ἔχουσα πολιτική χροιά. Κι ὅταν, κλήθηκε, ὕστερα ἀπό τήν ἀπαίτηση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ, πού ἀνανεώθηκε τρεῖς φορές μέ τή ψῆφόν του, νά ἀναλάβει τά ἡνία τοῦ Κράτους, εἶχε τή συναίσθηση, ὅτι ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς Ἐθναρχοῦ-

σης Ἐκκλησίας, προσέφερε τίς ὑπηρεσίες του στὸν ἐμπερίστατο λαό, ὅπως ἔπρατταν ὅλοι οἱ προκάτοχοί του, μέχρι καὶ τὸν Μακάριο τὸν Β'. Εἶχε μάλιστα τὴν πεποίθηση, ὅτι θὰ ἔπρεπε πάντα ἡ Ἐκκλησία νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ ἐθνικὸ μας θέμα. Μιλώντας στὴν τελευταία, ὑπὸ τὴν προεδρία του, συνεδρία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, στὶς 7 Ἰουλίου 1977, ἔλεγε: «...Ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε θὰ παύσῃ νὰ ἔχῃ βαρύνοντα λόγον καὶ νὰ διαδραματίζει σπουδαῖον ρόλο ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ζητήματος. Ὑπὸ ὅποιασδήποτε συνθήκας ὁ εὐσεβὴς καὶ φιλόπατρις Ἑλληνικὸς Κυπριακὸς λαὸς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν θὰ προσβλέπῃ πάντοτε, ἐξ αὐτῆς θὰ ἀναμένῃ καθοδήγησιν καὶ εἰς αὐτήν θὰ στηρίξῃ τὰς ἐλπίδας καὶ προσδοκίας του εἰς ἡμέρας χειμασμοῦ καὶ δοκιμασίας».

Οἱ παρακαταθῆκές του.

Στὴν τελευταία τριετία τῆς ζωῆς του πού τὴ σημάδεψαν τὸ πραξικόπημα τῶν ἐλληνοφόνων καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν βαρβάρων, θεωροῦσε ἐπιτακτικότερο τὸ καθῆκόν του νὰ ἀπευθύνεται, ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης, πρὸς τὸ χριστεπώνυμο ποίμνιό του. Γιατί ἦταν σέ ὅλους ξεκάθαρο πιά, ὅτι κινδύνευε ὄχι μόνον ἡ πατρίδα, ἀλλὰ καὶ ἡ πίστις. Ὁ στόχος τῆς Τουρκίας γιὰ κατάληψη καὶ ἐκτουρκισμό ὁλόκληρης τῆς Κύπρου εἶχε γίνει σέ ὅλους ξεκάθαρος. Καὶ πρὶν τὴν Τουρκικὴ εἰσβολὴ καλοῦσε σέ προσήλωση στὸν Θεὸν καὶ στὴν Ἑλλάδα. Μετὰ τὴν πρώτη δολοφονικὴ ἀπόπειρα ἐναντίον του ἔλεγε χαρακτηριστικά: «Ἐάν βίαιος θάνατος μέ ἀναρπάσῃ ἐκ τοῦ μέσου τοῦ λαοῦ, μίαν ὑποθήκην καταλείπω: Παραμείνατε πιστοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις μας. Καὶ πιστοὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Ἑλλάδα, συνεχίσατε τὸν ἀγῶνα διὰ τὸ καλῦτερον μέλλον τῆς Κύπρου».

Τώρα, ὅμως, τὰ πράγματα ἦταν δυσκολότερα. Καὶ προσπαθοῦσε νὰ ἐμπνεύσει θάρρος καὶ αὐτοπεποίθηση, νὰ διοχετεύσῃ ἀγωνιστικότητα, νὰ ὑπενθυμίσει τὴν παρακαταθήκη 2000 χρόνων χριστιανικῶν καὶ 3½ χιλιάδων ἐλληνικῶν, πού καθιστοῦσαν ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ ἐθνικὴ ἐπιβίωση στὴν πατρογονικὴ

γῆ.

Ἡ τελευταία ὁμιλία του, τό 1977, στή θλιβερή ἐπέτειο τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς, ἦταν πρόγραμμα, ἀλλά καί κήρυγμα καί ἐξομολόγηση καί ὑποθήκη πού ἄφηνε σ' ὅλους ἐμᾶς, τό λαό του.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τά ὅσα ὁ χρόνος μᾶς ἐπέτρεψε νά ποῦμε, συμπεραίνουμε, ὅτι ὁ Μακάριος ὑπῆρξε ἀπό τίς μεγαλύτερες μορφές, πού ἐγέννησεν ἡ Κύπρος. Ἀπό ἐκεῖνες πού μέ πολλή φειδώ ἡ Ἱστορία χαρίζει στούς λαούς.

Τά χρόνια τῆς ἀρχιεπισκοπείας του ὑπῆρξαν ἡ χρυσῇ ἐποχῇ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Μιά Ἐκκλησία πού τό 1950 ἦταν σχεδόν ἄγνωστη στόν Ὁρθόδοξο καί στόν ἄλλο χριστιανικό κόσμο, ἔγινε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του πασίγνωστη καί πανσέβαστη, τό ἰσχυρότερο προπύργιο τῆς Ὁρθοδοξίας στή Μέση Ἀνατολή.

Τόν σέβονταν καί τόν ἐκτιμοῦσαν Πατριάρχες, κι ἄς ἦταν ἀρχηγός μιᾶς μικρῆς Ἐκκλησίας, καί ἀρχηγοί μεγάλων κρατῶν, κι ἄς ἦταν Πρόεδρος ἐνός λιλιπούτειου Κράτους. Γιατί πρὶν ἀπὸ τὴν τυπικὴν ἱεράρχησιν τῶν ἀξιωματῶν ὑπάρχει μιὰ ἱεραρχία ἠθικῆς τάξης. Κι ὁ Μακάριος βρισκόταν στήν κορυφή τῆς.

Ἐνέπνευσε στό δοῦλο λαό του πίστη στίς δυνάμεις του, ἐμπιστοσύνη στόν ἑαυτό του, στήν ἀξιοπρέπειά του, στήν ἱστορία του, στή δύναμη τοῦ δικαίου καί τόν ὁδήγησε στήν ἀποτίναξη τοῦ Ἀγγλικοῦ ζυγοῦ. Πρόσφερε πολὺτιμες ὑπηρεσίες ὡς ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ Κράτους καί μετὰ τὴν Ἀνεξαρτησία. Μισήθηκε, δυστυχῶς, θανάσιμα ἀπὸ μιὰ μικρὴ μειοψηφία, πού ἔγινε ὄργανο τῶν ξένων καί ἐπεσώρευσε δεινά καί ὁδήγησε σέ ἀπερίγραπτες περιπέτειες τόν τόπο.

Μπροστά στίς μεγάλες ὥρες, ἀλλά καί στίς ἐπετείους τῆς Ἱστορίας μας, πρέπει νά στεκόμαστε μέ εὐθύνη καί δέος. Νά παίρνουμε ἀπ' αὐτές διδάγματα, πορεία ζωῆς, κατεύθυνση σωτηρίας. Μιάν τέτοια ὥρα ἀναπολοῦμε σήμερα, μιάν τέτοιαν ἐπέτειον τιμοῦμε: Τὴν ὥρα πού ὁ Θεός μᾶς ἔστειλε τὴν ξεχωριστὴ προσωπικότητα τοῦ Ἐθνάρχῃ Μακαρίου γιὰ νά χαράξει τίς τρο-

χιές, πάνω στίς όποίες έπρεπε νά πορευθοΰμε. Ή μεγαλύτερη τιμή πρός αυτόν καί τό μεγαλύτερο όφελος άπό τόν έορτασμό τής έπετείου, θά εΐναι ή συνειδητοποίηση τών θανάσιμων κινδύνων πού διατρέχουμε καί ή καθολική συστράτευσή μας γιά ύλοποίηση τών ύποθηκών του. Κάθε άναφορά μας σ' αυτόν θά πρέπει νά συνιστᾷ τροφοδοσία ψυχής, μελέτη έλευθερίας, όριοθέτηση χρέους.

Αϊωνία του ή μνήμη!
